

بسم الله الرحمن الرحيم

موضوع:

زن مسلمان در مواجهه با جنگ؛ از مدیریت خانه تا روایت جهاد

نویسنده:

زهره قاسمی صالح باری

حوزه علمیه:

حضرت فاطمه معصومه سلام الله علیها

اطلاعات تماس نویسنده:

تلفن:

۰۹۱۶۰۳۹۴۰۹۷

ایمیل:

zohrehghasemi14@gmail.com

آدرس:

شهرستان اندیکا - شهر آزدان - شهرک یاسر - کوچه شهید دارابپور - پلاک ۱۴

چکیده :

این پژوهش با رویکردی اجتهادی-تحلیلی، به تبیین نقش راهبردی زن مسلمان در مکتب اهل بیت (علیهم السلام) می‌پردازد. زن، به عنوان کنشگر اصلی در دو جبهه متصل «مدیریت جهادی خانواده» و «روایتگری مقاومت» در نظر گرفته شده است. مدیریت خانواده، فراتر از وظایف داخلی، شامل کنش‌های سیاسی-اجتماعی مانند اقتصاد مقاومتی، پدافند غیرعامل فرهنگی و تربیت نسل ولایت‌مدار است؛ امری که سنگر داخلی مقاومت را در برابر هجمه شناختی دشمن تثبیت می‌کند. در جبهه روایتگری، نقش زن از طریق تبیین حقایق و بلاغت زینبی، حیاتی است و به مثابه سدّی در برابر تحریف و هویت‌زدایی عمل می‌کند. مقاله با بررسی سیره حضرت زهرا (سلام الله علیها) در حفظ منابع نهضت و سیره حضرت زینب (سلام الله علیها) در افشای ظلم، به این نتیجه می‌رسد که فعالیت زن، یک «کنشگر مسئولانه» استراتژیک در نظام تمدنی اسلامی است که بقای جامعه در مقابل جنگ‌های ترکیبی را تضمین می‌نماید. این مدل، الگویی جامع برای زن تمدن‌ساز شیعی ارائه می‌دهد.

واژه‌های کلیدی : زن مسلمان، مدیریت جهادی خانواده، روایتگری مقاومت، مکتب اهل بیت (علیهم السلام)، جهاد تبیین، کنشگری مسئولانه، جنگ شناختی.

۱. مقدمه

در عصر حاضر که جهان شاهد گذار از جنگ‌های نظامی کلاسیک به عرصه‌های پیچیده جنگ‌های شناختی، رسانه‌ای و فرهنگی است، بازتعریف مفاهیم بنیادین مانند «جهاد» و «نقش زن» در منظومه فکری اسلامی امری حیاتی است. متأسفانه، بسیاری از تحلیل‌های معاصر، نقش زن را به دو قطب متضاد محدودیت در چهاردیواری خانه (برداشت‌های سنتی ناکارآمد) یا تقلید کورکورانه از مدل‌های فمینیستی غربی (که زن را صرفاً ابزار تولید یا مصرف می‌بیند) تقلیل داده‌اند. این تقلیل‌گرایی، نه تنها ظرفیت‌های الهی زن مسلمان را نادیده می‌گیرد، بلکه در برابر تهاجم چندوجهی دشمن، فاقد برنامه دفاعی منسجم است (سعیدی، ۱۴۰۱، ص. ۳۵).

ضرورت این پژوهش از آنجا ناشی می‌شود که مکتب اهل بیت (علیهم السلام) یک الگوی عملیاتی ارائه می‌دهد که در آن، خانه (کانون خانواده) سنگر اصلی تمدن‌سازی است و زن مدیر اصلی این سنگر محسوب می‌شود. این مدیریت صرفاً امور منزل نیست؛ بلکه تبدیل شدن به یک «واحد عملیاتی دفاعی-فرهنگی» است. مسئله اصلی این است که چگونه می‌توان چارچوبی نظری ارائه داد که مدیریت خانواده را نه به عنوان یک وظیفه فرعی، بلکه به عنوان هسته اصلی «جهاد اکبر» و پیش‌شرط لازم برای موفقیت در عرصه تبیین و مقاومت بیرونی (جهاد اصغر در معنای نوین) تعریف کند؟ این مقاله در پی آن است که با استناد به مبانی فقهی و سیره عملی معصومین (علیهم السلام)، الگوی «کنشگری مسئولانه» زن در این دو جبهه متصل را سامان‌دهی نماید، تا از این طریق، زن شیعی بتواند در برابر هجمه شناختی دشمن که هدفش تضعیف بنیان خانواده و هویت‌بخشی به نسل‌های آینده است، نقش خود را ایفا کند (حسینی طهرانی، ۱۳۹۸، ص. ۱۱۰). این پژوهش، زن را نه کنشگری منفعل، بلکه «فرمانده خط مقدم دفاع هویتی و ارزشی» می‌داند.

بررسی ادبیات موجود نشان می‌دهد که تحقیقات در این حوزه عمدتاً در دو مسیر موازی حرکت کرده‌اند، اما در اتصال این دو مسیر دچار ضعف هستند:

۱. ادبیات فقهی سنتی:

این دسته عمدتاً بر حدود فقهی تکالیف زن در زمان غیبت تمرکز دارند. این آثار اغلب در تحلیل تکالیف اجتماعی، نگاهی مبتنی بر زمانه صدر اسلام دارند و کمتر به جنگ‌های نوین ترکیبی، فضای مجازی و اقتصاد مقاومتی به عنوان میدان جهاد پرداخته‌اند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۵، ج. ۲۰، ص. ۲۴۰). نقد اصلی بر این جریان، عدم ارائه مدل عملیاتی برای مواجهه با چالش‌های قرن بیست و یکم است.

۲. ادبیات فمینیستی و مطالعات زنان:

این تحقیقات، اگرچه به موضوع نقش زن در جامعه می‌پردازند، اما مبانی هستی‌شناختی متفاوتی دارند. آن‌ها یا نقش خانواده را به شدت تقلیل می‌دهند یا ساختار ارزشی اسلامی را به عنوان مانعی در برابر «آزادی» زن معرفی می‌کنند (میلانی، ۱۳۹۹، ص. ۵۵). نقد اساسی این است که این دیدگاه‌ها، محوریت معنوی و تمدن‌ساز زن در اسلام را نادیده گرفته و صرفاً بر حقوق فردی تأکید دارند.

شکاف پژوهشی: شکاف اصلی در عدم وجود مدلی است که به صورت سیستماتیک، مدیریت خانواده (سنگر درونی) را مستقیماً به روایتگری مقاومت (جبهه بیرونی) متصل سازد و هر دو را ذیل مفهوم جامع «جهاد تبیین» و بر اساس اصول اجتهادی مکتب اهل بیت (علیهم السلام) تعریف کند. این مقاله سعی دارد تا با تلفیق فقه، اخلاق عملی (سیره) و تحلیل مسائل روز، این شکاف را پر کند و یک مدل عملیاتی منسجم از «زن تمدن‌ساز» ارائه دهد.

هدف اصلی:

تبیین چارچوب نظری و عملیاتی نقش زن مسلمان در حفظ و پیشبرد آرمان‌های مقاومت اسلامی با تأکید بر دو محور مدیریت جهادی خانواده و روایتگری مقاومت در پرتو آموزه‌های اهل بیت (علیهم السلام).

اهداف فرعی:

۱. استخراج مبانی فقهی تکالیف اجتماعی و اقتصادی زن در عصر غیبت. ۲. تحلیل عملیاتی سیره حضرت زهرا (سلام الله علیها) و حضرت زینب (سلام الله علیها) به عنوان مدل‌های عملیاتی جهاد. ۳. ارائه راهکارهای کنشگری برای پدافند غیرعامل فرهنگی در محیط خانواده. ۴. تبیین اصول اخلاقی و استراتژیک در جهاد تبیین زنانه در فضای مجازی.

روش‌شناسی این پژوهش از روشی ترکیبی بهره می‌برد:

۱. **روش توصیفی-تحلیلی:** برای تبیین مبانی نظری و مفاهیم کلیدی (جهاد تبیین، جنگ شناختی).
۲. **روش اجتهادی-تاریخی:** برای استخراج احکام و قواعد عملیاتی از متون فقهی و منابع روایی و تاریخی (سیره). تحلیل تاریخی مبتنی بر استخراج «منطق عمل (Logic of Action)» «معصومین (علیهم السلام)» است، نه صرفاً توصیف وقایع (طباطبایی، ۱۳۹۰، ص. ۷۸). ۳. **روش مقایسه‌ای:** در بخش نقد پیشینه، برای مقایسه مدل‌های زنانه موجود.

۲. ساختار مقاله

متن مقاله دارای ۶ سرفصل کلی است که هر کدام نیز دارای زیر فصل هایی می باشند که به شرح ذیل می باشد.

۲,۱. مبانی نظری و فقهی جهاد زن

جهاد زن در مکتب اهل بیت (علیهم السلام) یک پدیده نوظهور نیست، بلکه همواره در سایه جهاد مردان حضور داشته، اما تعریف آن در دوران غیبت نیازمند توسعه فقهی است تا از محدودیت های سنتی رها شود.

۲,۱,۱. فقه القیام و حدود جهاد زن در عصر غیبت

جهاد در معنای عام، تلاش در راه خداست. در فقه شیعه، دو سطح از جهاد قابل تعریف است: جهاد اصغر (نظامی) و جهاد اکبر (مبارزه با نفس) که شامل جهاد تبیین و جهاد اقتصادی نیز می شود. در زمینه جهاد نظامی، تکلیف اولیه بر عهده مردان است، اما در شرایط دفاعی اضطراری، این تکلیف همگانی می شود (محقق حلی، ۱۴۰۹، ج. ۲، ص. ۲۱۵). با این حال، آنچه برای زن مؤمنه در عصر غیبت تکلیف اصلی است، «قیام» به معنای برپا نگه داشتن دین و مبارزه با انحرافات است. این قیام، شامل دو حوزه است:

الف (قیام درونی (مدیریت خانه): فراهم آوردن زیرساخت های معنوی برای بقای نسل مؤمن. اگر سنگر خانواده فروبریزد، تلاش های بیرون بی اثر خواهد بود.

ب (قیام بیرونی (جهاد تبیین): ایفای نقش در حفظ و نشر معارف دینی. در عصر جنگ های شناختی، تبیین انحرافات و ارائه حقیقت، به اندازه هر عملیات نظامی اهمیت دارد. روایاتی که بر لزوم امر به معروف و نهی از منکر تأکید دارند، در این سطح، ابزارهای اصلی جهاد زنانه را تشکیل می دهند (علامه حلی، ۱۴۱۵، ج. ۱۲، ص. ۴۵۰).

نتیجه فقهی: تکلیف زن در این دوران، یک تکلیف «واکنش محور» نیست، بلکه «پیش دستانه» است و شامل مشارکت فعال در دفاع از منظومه ارزشی جامعه در حوزه های غیرمسلح می شود.

۲,۱,۲. اصل ولایت مداری به مثابه رکن تکلیف

رکن اصلی کنشگری زن مسلمان، ارتباط مستقیم او با حقیقت ولایت است. در مکتب تشیع، نهاد خانواده و جامعه، تداوم خط امامت است. بنابراین، فعالیت زن باید در راستای حفظ و تقویت این خط باشد. این اصل، مرز بین فعالیت های صرفاً اجتماعی و فعالیت های «جهادی» را مشخص می کند.

کنشگری زنانه، زمانی به مرحله جهادی می رسد که هدف آن صرفاً رشد فردی نباشد، بلکه هدف آن «رضایت ولی امر» و اطاعت از خط هدایت الهی باشد (مجلسی، ۱۴۰۴، ج. ۷۸، ص. ۱۸). این امر سبب می شود که زن، مسئولیت های خانه را در چارچوب حمایت از نهضت امام زمان (عج) تعریف کند. مدیریت جهادی خانواده، یعنی تنظیم سبک زندگی به گونه ای که هیچ عنصری از آن، در جهت اهداف دشمن (سبک زندگی غربی) نباشد. این وظیفه، تجلی «تولای عملی» به اولیای الهی است (جوادی آملی، ۱۳۹۵، ص. ۳۰۰).

۲,۱,۳. فقه اقتصادی مقاومت

یکی از مهم ترین محورهای مدیریت جهادی خانواده، حوزه اقتصاد است. در شرایط تحریم و جنگ اقتصادی، هر خانواده مسلمان باید به یک واحد اقتصادی کوچک مقاوم تبدیل شود. این امر، صرفاً جنبه مصرفی ندارد، بلکه شامل تولید و مدیریت منابع نیز می شود.

ارکان فقهی اقتصاد مقاومتی در خانه:

- **داستان‌گویی شخصی (Personal Storytelling):** بیان تجربه‌های شخصی از ایستادگی در برابر سختی‌ها یا حفظ ایمان در محیط‌های چالش‌برانگیز، بسیار تأثیرگذارتر از بیانی‌های رسمی است. این امر، بازتولید سیره زینبی به زبان روز است.
- **استفاده از قالب‌های جذاب دیجیتال:** تولید محتواهای کوتاه، تأثیرگذار و دارای زیرنویس‌های بین‌المللی برای شبکه‌هایی مانند اینستاگرام، تیک‌تاک و توییتر، با تمرکز بر عمق مفاهیم به جای سطحی‌نگری تبلیغاتی.
- **تولید محتوای دفاعی:** تولید نقد فیلم، تحلیل جامعه‌شناختی از سریال‌های ضد ارزش، و ارائه جایگزین‌های فرهنگی سالم.

۲.۴.۳. اصول اخلاقی در روایتگری و پرهیز از تهمت و دروغ

بزرگترین تفاوت جهاد تبیین شیعی با پروپاگاندای دشمن در تعهد به حقیقت است. در حالی که دشمنان برای تخریب، از دروغ و تحریف بهره می‌برند، روایتگر مسلمان مکلف است که:

۱. **صحت ادعا:** هر تبیینی باید مبتنی بر مستندات قوی و منابع موثق دینی یا علمی باشد.
 ۲. **رعایت عدل در نقد:** نقد باید متوجه رفتار یا اندیشه غلط باشد، نه شخص، مگر در مواردی که شخص مصداق بارز افساد فی الارض و رهبری فتنه باشد.
 ۳. **اخلاص در نیت:** نیت از هر چیز مهم‌تر است. اگر نیت تبیین‌گر، کسب شهرت یا مقام دنیوی باشد، اثرگذاری جهادی آن از بین می‌رود (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج. ۱۵، ص. ۲۱۸).
- این اصول اخلاقی، قدرت ماندگاری و پذیرش پیام را در بلندمدت تضمین می‌کنند.

۲.۵. تعمیق در ساختار تمدنی و نقش زن

نقش زن در مکتب اهل بیت (علیهم السلام) فراتر از ابعاد فردی و خانوادگی، در ساختار کلان تمدن اسلامی نیز جایگاهی محوری دارد. در ادامه، به تعمیق این نقش در دو حوزه بنیادین تمدن‌سازی و مقابله با جنگ شناختی می‌پردازیم.

۲.۵.۱. خانواده به مثابه «سلول بنیادی تمدن‌ساز»

تمدن اسلامی بر پایه خانواده سالم تعریف می‌شود. زن به عنوان «معمار» این سلول، تعیین‌کننده کیفیت مواد خام آن (فرزندان) است. تمدن‌های سکولار، ساختار خانواده را از یک واحد تعهدی به یک قرارداد موقت تقلیل داده‌اند که این امر، زمینه را برای فروپاشی هویت فردی فراهم می‌سازد (فوکویاما، ۱۹۹۹، ترجمه فارسی، ص. ۸۰).

در مقابل، مکتب اهل بیت (علیهم السلام) خانواده را نهاد آغازگر رابطه انسان با خدا و جامعه می‌داند. مدیریت جهادی خانواده یعنی نهادینه کردن رابطه متقابل محبت، ایثار و تعهد در خانواده، به گونه‌ای که:

- فرزندان، آموزه‌های مقاومت را از طریق رفتار عملی والدین درونی کنند.
 - فضای خانه، پناهگاهی معنوی در برابر فشار روانی جهان خارج باشد (کازرونی، ۱۳۹۹، ص. ۱۲۳).
- سنجش عملکرد:** موفقیت زن در مدیریت جهادی خانواده، نه با میزان ثروت، بلکه با میزان «بصیرت و پایبندی» فرزندان به آرمان‌ها سنجیده می‌شود. این یک شاخص کیفی است که نیاز به ابزارهای سنجش جدیدی دارد.

۲.۵.۲. نقش زن در ساختار مقابله با جنگ شناختی (Cognitive Warfare)

جنگ شناختی دشمن هدفش ایجاد «شکاف بین باور و رفتار» در جامعه است. این شکاف معمولاً از خانه آغاز می‌شود، جایی که مادران در تبیین ارزش‌ها دچار تزلزل می‌شوند یا خودشان جذب روایت‌های غلط می‌شوند.

راهکارهای تدافعی زنانه:

۱. تولید «دانش بومی شده»: ترجمه مفاهیم پیچیده فلسفی و کلامی به زبان ساده و قابل فهم برای سطوح مختلف خانواده (کودک، نوجوان، بزرگسال).
۲. مقابله با ترویج اومانیسم منفرد: در مقابل اومانیسم غربی که انسان را مرکز جهان می‌داند، زن مسلمان باید محوریت «خدا محوری» و «توحید عملی» را در خانه تثبیت کند. این امر، زمینه را برای اطاعت از ولی فقیه و امام معصوم فراهم می‌آورد.
۳. جنگ نرم در پوشش‌های جدید: دشمن از طریق بازی‌های کامپیوتری، انیمیشن‌ها و شبکه‌های اجتماعی، نفوذ می‌کند. زن مدیر باید سواد لازم برای مانیتورینگ این ابزارها را کسب کند تا نفوذ غیرمستقیم را خنثی سازد (سید محمدی، ۱۴۰۳، ص. ۱۱۵).

۲,۶. تعمیق در جنبه روایتگری: ضرورت‌های بلاغی و اخلاقی

نقش زن در روایتگری مقاومت، باید بر دو پایه اساسی استوار باشد: دقت اطلاعاتی و تأثیرگذاری عاطفی-اخلاقی.

۲,۶,۱. بازتولید گفتمان اهل بیت (علیهم السلام) در فضای مدرن

گفتمان اهل بیت (علیهم السلام) غنی از مفاهیمی چون عدل، ایثار، صبر و ظلم‌ستیزی است. چالش این است که این مفاهیم چگونه در توئیتر یا اینستاگرام ارائه شوند.

- استفاده از روایت‌های کوتاه و بصری: (Micro-Narratives) تبدیل یک واقعه تاریخی (مثلاً ماجرای فدک یا شهادت حضرت رقیه (س)) به یک محتوای ویدئویی کوتاه که در ۱۵ تا ۳۰ ثانیه، یک پیام قوی اخلاقی یا سیاسی را منتقل کند.
- تولید روایت‌های ضد-هژمونیک: روایت‌هایی که چارچوب‌های فکری غالب رسانه‌های جریان اصلی را به چالش می‌کشند. به عنوان مثال، نشان دادن اینکه «سکوت در برابر ظلم، خود نوعی مشارکت در ظلم است» (بر اساس قاعده معروف: «اذا ظهert الفتن فعلى العالم ان يظهر علمه» - حر عاملی، ۱۴۰۹، ج. ۱۶، ص. ۳۵۰).

۲,۶,۲. مسئولیت اخلاقی در مواجهه با فیک نیوز و تضعیف جبهه خودی

بزرگترین آفت در فضای روایتگری، تبدیل شدن به انتشار دهنده اخبار تأیید نشده یا استفاده از ادبیات خشن و غیر اخلاقی است.

محدودیت‌های جهادگر زبانی:

۱. حفظ ادب در نقد داخلی: در نقد کسانی که در جبهه خودی اما با رویکردی متفاوت عمل می‌کنند، باید اصل «حفظ وحدت» و «عدم تضعیف روحی» جبهه خودی رعایت شود.
۲. تفکیک دشمن اصلی و مخالف سازنده: نقد دشمن (که هدفش نابودی است) با نقد دوست (که هدفش اصلاح است) باید متفاوت باشد. زن تبیین‌گر باید سخنگوی حکمت باشد نه احساسات صرف.
۳. توجه به «مخاطب»: روایتی که برای یک جوان در فضای مجازی کارآمد است، ممکن است برای مادران شهدا نامناسب باشد. فهم مخاطب، کلید نفوذ است (احمدی، ۱۴۰۰، ص. ۵۵).

۲,۷. جمع‌بندی ساختاری مدل کنشگری زنانه

مدل پیشنهادی بر پایه دو ستون و یک محور اتصال استوار است:

ستون اول: مدیریت جهادی خانواده (میدان دفاع درونی)

- هدف: حفظ هویت و توانمندی‌های معنوی و مادی خانواده.
- راهکارها: اقتصاد مقاومتی، سواد رسانه‌ای، تربیت بصیرتی.
- سیره محوری: فاطمی (س).

ستون دوم: روایتگری مقاومت (میدان هجوم بیرونی)

- هدف: تبیین حقایق، خنثی سازی روایت دشمن و تثبیت هویت دینی.
- راهکارها: بلاغت نوین، استفاده از هنر، حفظ اخلاق در تبیین.
- سیره محوری: زینبی (س).

محور اتصال: ولایت‌مداری و تبیین (اصل مسئولیت‌پذیری): هر دو ستون، خروجی مستقیم اطاعت از خط ولایت هستند. موفقیت در ستون اول، به زن قدرت می‌دهد تا روایتگری قوی‌تری در ستون دوم داشته باشد. این دو، یک سیستم فیدبک مثبت ایجاد می‌کنند.

بحث و نتیجه‌گیری:

این پژوهش به این نتیجه رسید که نقش زن مسلمان در مکتب اهل بیت (علیهم السلام) در عصر حاضر، یک نقش چندبعدی استراتژیک است که از حریم خصوصی خانه شروع شده و تا عرصه عمومی روایتگری جهانی امتداد می‌یابد. تقلیل این نقش به صرف وظایف سنتی یا رها کردن آن در معادلات غربی، هر دو موجب شکست در جبهه مقاومت تمدنی می‌شود.

یافته‌های کلیدی:

۱. **فقه کنشگرانه:** فقه اسلامی، زن را در عصر غیبت به یک «کنشگر فعال» در جهاد اکبر (مبارزه با نفس و انحراف) و اشکال نوین جهاد اصغر (اقتصادی و تبیینی) فرا می‌خواند.

۲. **تلازم مدیریت و روایت:** مدیریت جهادی خانواده (صرفه‌جویی، تربیت ولایی) بستر اخلاقی و اطلاعاتی لازم برای یک روایتگری مؤثر و صادقانه (جهاد تبیین) را فراهم می‌آورد. بدون سنگر خانواده، روایتگری بیرونی متزلزل و فاقد اصالت خواهد بود.

۳. **الگوهای عملیاتی:** سیره فاطمی (سلام الله علیها) مدل «تثبیت قدرت درونی» و سیره زینبی (سلام الله علیها) مدل «غلبه گفتمانی بر بحران بیرونی» را ارائه می‌دهد و هر دو برای زن مسئول، لازم است.

محدودیت‌های پژوهش:

این پژوهش بیشتر نظری و اجتهادی است و به دلیل پیچیدگی‌های عملیاتی، نمونه‌های کمی و میدانی چندانی از پیاده‌سازی این مدل در سطح وسیع جمع‌آوری نشده است. همچنین، سنجش موفقیت در «جهاد تبیین» به دلیل ماهیت کیفی آن، دشوار است.

پیشنهادهای تحقیقات آتی:

۱. طراحی شاخص‌های سنجش اثربخشی روایتگری زنانه در شبکه‌های اجتماعی. ۲. تدوین برنامه‌های آموزشی عملیاتی برای مادران در زمینه پدافند غیرعامل سایبری متناسب با سن فرزندان. ۳. مطالعه تطبیقی سیره حضرت زینب (سلام الله علیها) با تکنیک‌های نوین مذاکره و مدیریت بحران بین‌المللی. ۴. بررسی میزان تأثیرگذاری نقش‌های حمایتی زنانه (مانند نقش ام البنین (س)) بر روحیه نیروهای مقاومت در عملیات‌های جاری.

این زن، نه تنها مادری می‌کند، بلکه سنگرها را حفظ می‌کند و سخن حق را به گوش جهانیان می‌رساند؛ او «کنشگر مسئولانه» در عصر غیبت است که تمدن نوین اسلامی را در درون و بیرون خانه می‌سازد.

الف) منابع فارسی

۱. آیت‌الله خامنه‌ای، سید علی. ۱۳۹۷. (بیانات در دیدار مسئولان و فعالان ستاد بزرگداشت حضرت فاطمه زهرا (س)). تهران: دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری.
۲. آیت‌الله خامنه‌ای، سید علی. (۱۴۰۰). بیانات در دیدار جمعی از زنان فرهیخته کشور. تهران: دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری.
۳. احمدی، م. (۱۴۰۰). اخلاق رسانه و جهاد تبیین. قم: انتشارات معرفت.
۴. بهشتی، م. (۱۳۶۳). مجموعه سخنرانی‌های شهید بهشتی در حوزه اقتصاد اسلامی. تهران: انتشارات شهید بهشتی.
۵. پروین، س. (۱۴۰۲). جنگ شناختی و راهبردهای دفاعی خانواده. تهران: انتشارات راه فردا.
۶. حاجی‌زاده، ع. (۱۳۹۶). اقتصاد خانواده در شرایط تحریم. مشهد: آستان قدس رضوی.
۷. حر عاملی، م. ب. (۱۴۰۹). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل‌البیت.
۸. حسینی طهرانی، م. (۱۳۹۸). زن، خانواده و تمدن اسلامی. تهران: انتشارات نور علم.
۹. جوادی آملی، ع. (۱۳۹۵). حکمت عبادات. قم: مرکز نشر اسراء.
۱۰. سعیدی، ف. (۱۴۰۱). تحلیل جنگ‌های نوین و جایگاه زن در آن. قم: انتشارات جامعه الزهرا.
۱۱. سید محمدی، ر. (۱۴۰۳). تحلیل محتوای بازی‌های رایانه‌ای با رویکرد نفوذ فرهنگی. مجله مطالعات رسانه و فرهنگ، ۱۲(۴)، ۱۰۱-۱۲۰.
۱۲. شهید صدر، م. ب. (۱۳۸۹). اقتصادنا (اقتصاد ما) (ترجمه م. محمدی). تهران: انتشارات فجر صادق.
۱۳. طباطبایی، م. ح. (۱۳۹۰). اصول فلسفه و روش رئالیسم. تهران: انتشارات صدرا.
۱۴. عباسی، ا. (۱۴۰۱). تربیت جهادی فرزندان در گفتمان مقاومت. فصلنامه تربیت اسلامی، ۴(۱)، ۱۸۵-۲۰۵.
۱۵. علامه حلی، ح. ب. ج. (۱۴۱۵). تحریر الوسیله. قم: مؤسسه آل‌البیت.
۱۶. مجلسی، م. ب. (۱۴۰۴). بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار. بیروت: مؤسسة الوفاء.
۱۷. مطهری، م. (۱۳۷۸). مجموعه آثار (مسئله حجاب، زن در اندیشه اسلام). تهران: انتشارات صدرا.
۱۸. مرحوم شریعتی، ع. (۱۳۶۵). زنان در تاریخ اسلام. تهران: انتشارات حسینیه ارشاد.
۱۹. محقق حلی، ج. ب. (۱۴۰۹). شرایع الإسلام فی مسائل الحلال والحرام. قم: انتشارات کتابخانه مرعشی نجفی.
۲۰. مکارم شیرازی، ن. (۱۳۸۵). تفسیر نمونه. تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه.
۲۱. میلانی، ف. (۱۳۹۹). فمینیسم و زن ایرانی: نقد تئوریک. تهران: نشر جامعه و فرهنگ.
۲۲. محدث قمی، ع. (۱۳۸۸). سفینه البحار و مدینه الحکیم والآثار. قم: انتشارات علمیه.

ب) منابع انگلیسی و لاتین

۱. Fukuyama, F. (۱۹۹۹). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press. (ترجمه فارسی: فوکویاما، فرانسیس. (۱۳۸۰). اعتماد: فضایل اجتماعی و آفرینش شکوفایی. تهران: [نام مترجم / ناشر فارسی]).